

УДК 94 (437) «1945»

ЛЮДАЦЬКИЙ ПІДПІЛЬНИЙ РУХ НА СЛОВАЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ В 1945 р. (НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ «ГРУПИ ХАЛМОВСЬКОГО»)

Шніцер І. О. (Ужгород)

У статті висвітлено розгортання людацького підпільного руху на словацьких землях в 1945 р. на прикладі діяльності «групи Халмовського». Її представники виступали за відновлення незалежності Словаччини, реабілітацію представників людацького режиму та активно розробляли плани боротьби з новою чехословацькою владою. Статтю написано на основі документів, що зберігаються у фондах Архіву сил безпеки в Празі.

Ключові слова: людацтво, підпільний рух, «група Халмовського», словацькі землі.

У роки Другої світової війни словаки чи не вперше в своїй історії отримали шанс заявити про себе як самостійну, повноцінну націю та

набути перший досвід національного державотворення. Проголошення в 1939 р. Словацької держави стало результатом не тільки

внутрішніх, а й насамперед зовнішніх чинників, які підштовхнули словацьких політиків до рішучих кроків у напрямку національного самоствердження та захисту. Однак, як дуже часто буває в історії, перша спроба не виявилася успішною. Глінківська словацька людова партія, прийшовши до влади, встановила політичний режим, який досить швидко дискредитував ідею національного державотворення. Словацька держава впродовж 1939-1945 рр. являла собою авторитарне державне утворення, яке в усьому наслідувало німецький взірець. Відтак не дивно, що проіснувало воно недовго, оскільки воєнні поразки гітлерівської Німеччини спершу вели до послаблення людацької влади, а згодом – до її падіння. Однак навіть після цього багато словаків не зреклися ідеї національного державотворення й були готові вести безкомпромісну боротьбу за її реалізацію. Доказом цьому стало розгортання людацького підпільного руху на словацьких землях після Другої світової війни.

У вітчизняній науці проблема людацтва тривалий час досліджувалася вченими через призму «класових протиріч» і «національної боротьби», що, зрозуміло, не сприяло об'єктивному висвітленню однієї з найсуперечливіших сторінок в історії словацького народу. Нові підходи до вивчення історії людацтва були розроблені та апробовані українськими вченими тільки на початку XXI ст. Саме в цей час світ побачили праці, в яких було детально висвітлено діяльність людаків у роки Другої світової війни [2; 3].

Водночас історія людацького підпільного руху після Другої світової війни й надалі залишається поза увагою науковців. Не в останню чергу через те, що після 1945 р. людаки вже не були впливовою політичною силою та піддавалися систематичній критиці з боку влади. Відтак у даній статті ми намагатимемося висвітлити окремі аспекти розгортання людацького підпільного руху на словацьких землях у 1945 р. на прикладі діяльності «групи Халмовського». Зробимо це на основі документів, які тривалий час зберігалися у фондах Архіву сил безпеки в Празі під грифом «таємно».

Німецька окупація словацьких земель на заключному етапі Другої світової війни свідчила про те, що самостійність Словацької держави з обмеженої перетворилася в ілюзорну, а функціонування людацького режиму вступило у завершальну агонізуючу фазу [2, с. 232]. Незважаючи на це, людацькі лідери продовжували відстоювати свої політичні позиції. На з'їзді млада людацької генерації 14 січня 1945 р. вони долучилися до прийняття маніфесту, в якому було заявлено: «...Непохитно стоїмо за Словацьку державу... Здоровий глузд

наказує нам співпрацювати з тими, хто нашу свободу і державність визнає, тому закономірним є наше співробітництво з Німеччиною» [5, с. 54]. Подібні заяви пролунали також 23 січня 1945 р. на засіданні парламенту, в деклараціях словацького уряду та президії сейму. В них пафосно обґрунтовувалося природне право словацької нації на власну державність та проголошувалася незмінність політичного курсу [2, с. 233].

Разом з тим, перебіг подій на фронтах Другої світової війни на початку 1945 р. свідчив про неминучий занепад людацького режиму. За таких обставин керівництво Словацької держави звернуло увагу на підготовку плану евакуації з країни та вжило заходів, які дозволили б її прибічникам у майбутньому розгорнути активну підпільну діяльність. 15 січня 1945 р. МВС було видано таємний наказ про підготовку до евакуації, сховку або ж знищення документації центральних органів та установ [2, с. 233]. 1 квітня 1945 р. урядова колона виїхала з Братислави спочатку до словацької Скалиці, а згодом до австрійського Кремсмонстера. При цьому людацькі лідери не забули залишити кошти на потреби місцевого підпілля. Так, президент Й. Тісо тільки одному місцевому церковному ієрарху виділив близько 3 млн. крон для «підтримки незаможних студентів» [1, с. 1]. Насправді ж ці кошти планувалося використати на фінансування політичної діяльності відданих режиму осіб. Відомо також, що частина словацьких емігрантів, залишаючи країну, вивезла з собою великий капітал у валюті та золоті, який згодом планувала передати на потреби людацького підпілля [1, с. 1].

Перебуваючи в еміграції, словацька влада намагалася зберегти нормативно-правовий континуїтет Словацької держави. 27 квітня 1945 р. Й. Тісо під час свого виступу по німецькому радіо заявив: «Словацька держава існує, тому що живе і діє її президент, уряд та інші органи, маючи в руках закони Словацької республіки» [4, с. 28]. Тим не менше, на словацьких землях вже хазайнувала нова чехословацька влада, зусилля якої, серед іншого, були спрямовані на викорінення будь-яких проявів людацтва із суспільно-політичного життя країни. У цьому контексті відбувалися масові арешти всіх тих, хто свого часу співпрацював із людацьким режимом. Страх і невпевненість у власних силах стали причиною того, що людаки в перші місяці після занепаду Словацької держави призупинили свою діяльність і навіть не наважувалися відкрито висловлювати власні погляди.

Початок активізації пролюдацьких сил на словацьких землях припадає на липень-серпень 1945 р. Саме в цей час було зроблено першу спробу створити мережу підпільних організацій,

які пропагували б людацьку ідеологію серед населення та вели боротьбу з новою владою. Головну роль у створенні таких організацій відігравали вчорашні емігранти, які, повернувшись на батьківщину, намагалися об'єднати усіх прибічників колишнього режиму. Серед таких осіб виділялася постать Др. Халмовського з Топольчан. Колишній провідний функціонер Головного керівництва Глінкової молоді, повернувшись із Австрії на батьківщину, став об'єднувати навколо себе прибічників Й. Тісо та заклав у Словаччині основи першої організованої підпільної людацької групи. В цьому йому допомагав колишній секретар Глінківської словацької людової партії Антон Кшинант. Останній, уникнувши ув'язнення, протягом певного часу переховувався в горах, де за короткий термін зумів налагодити контакти з такими ж утікачами, які становили ядро «білих партизанів» [1, с. 1].

У планах Халмовського було створити загальнословацьку підпільну людацьку організацію з центром у Топольчанах. Разом з А. Кшинантом він намагався сформувати ідейні засади майбутньої організації та паралельно створив нелегальний генеральний секретаріат Глінківської словацької людової партії. Показово, що програма партії не зазнала жодних змін у порівнянні з 1939-1945 рр. Халмовський та Кшинант проводили активну роботу з налагодження контактів із прибічниками колишнього людацького режиму з різних регіонів краю [1, с. 2].

Цікавим є питання про головну мету і завдання, які ставили перед собою члени «групи Халмовського». Головною метою проголошувалося відновлення незалежності Словаччини та реабілітація представників людацького режиму 1939-1945 рр. У досягненні цієї мети члени «групи Халмовського» поклали великі сподівання на допомогу США. Вони вважали, що Вашингтон має власний інтерес у словацькому питанні, оскільки в майбутньому планує використати прибічників людацького режиму в боротьбі проти радянської влади в Чехословаччині. Виходячи з цього, Халмовський та його оточення розраховували на те, що США нададуть Й. Тісо та іншим провідним урядовцям Словацької держави політичний притулок.

На думку людаків, американо-радянське протистояння у найближчому майбутньому повинно було перерости у війну, в ході якої Словаччина мала повернути собі незалежність. Відтак завданням членів «групи Халмовського» було ідеологічно підготувати словацький народ до майбутньої війни. Паралельно вони планували озброювати відданих людацькій ідеології осіб, аби ті у вирішальну хвилину були готові воювати з Червоною армією, «підтримувати

правопорядок» на словацьких землях, а згодом «ліквідувати осіб, які завинили» [1, с. 2].

Серед першочергових завдань «групи Халмовського» було також інформування Заходу про події на словацьких землях. З цією метою керівники групи підготували змістовний огляд політичної ситуації у Словаччині, який було розіслано представникам словацької еміграції в Австрії, Німеччині та Італії, з проханням подальшого його друку на сторінках тамтешніх ЗМІ. Також Халмовським були розроблені детальні вказівки для членів та прибічників групи, якими вони мали керуватися у своїй діяльності. Зокрема, їм було наказано продовжувати діяти конспіративно, шпигувати за чехословацькими урядовцями та всіма тими, хто співпрацює з чинною владою. Зазначалося, що учасники підпілля повинні намагатися за будь-яку ціну зайняти провідні посади в органах державної влади і в такий спосіб «руйнувати правлячий режим зсередини» [1, с. 3].

Після арешту Й. Тісо головні зусилля членів «групи Халмовського» були зосереджені на мобілізації громадської думки на користь колишнього президента Словацької держави та його звільненні з в'язниці. З цією метою вони нагадували населенню про здобутки колишньої влади й помилки чинної. Паралельно члени «групи Халмовського» акцентували увагу громадськості на фактах переслідування католицької церкви та духовенства в Чехословаччині. У такий спосіб вони намагалися збільшити кількість невдоволених новою владою.

Проведення активної пропагандистської роботи підштовхнуло керівництво «групи Халмовського» до заснування власної друкарні. В ній члени підпілля розпочали видавати газету «Словак» та друкували різноманітні пропагандистські матеріали. Кошти на свою діяльність людаки шукали самостійно, а відтак не цуралися будь-якої можливості заробити. Показово, що керівництво групи заклиало своїх членів до нелегальної торгівлі, виручені кошти з якої мали йти на потреби підпілля. Сам Халмовський закупив у Нітрі за низькими цінами велику кількість маленьких позолочених хрестиків, які згодом члени організації продавали за 10 крон. Виручені кошти йшли на фінансування діяльності групи. Також керівник підпілля намагався отримати доступ до фінансових фондів колишньої словацької влади [1, с. 4].

Восени 1945 р. Халмовський ініціював створення в околицях Топольчан нових підпільних організацій, у лавах яких перебувала словацька молодь, вихована в людацькому дусі. Члени цих організацій дуже часто проявляли ініціативу у своїй діяльності. Наприклад, учасники організації в Бойні формували власний

арсенал зброї, видавали листівки, плакати, намагалися налагодити контакти з білими партизанами, які діяли в навколишніх горах. Інші члени підпілля планували співпрацю з бандерівцями, які діяли на сході Словаччини. Відомо, що й сам Халмовський намагався встановити зв'язки з бандерівцями та особисто дізнавався про їх чисельність та плани на майбутнє. Можливо, він планував використати їх у своїй боротьбі проти чинної влади. Загалом Халмовський співпрацював із прибічниками людаків у Братиславі, Ружомберку, Тренчині та інших містах Словаччини [1, с. 4]. Учасників людацького підпілля активно підтримувала католицька церква [1, с. 6].

Існування та діяльність численних пролюдацьких груп та організацій підштовхнуло Халмовського та Кшинанта до ідеї їх об'єднання. З цією метою вони запросили на переговори до Топольчан представників кількох підпільних організацій. Їх результатом стало рішення про скликання Великої наради, яка мала відбутися в мисливському будиночку в Трібечі. Передбачалося, що за підсумками роботи наради буде утворено єдину загальнословацьку підпільну організацію та обрано її керівництво. Участь у нараді в Трібечі взяли Кшинант, Халмовський, Йозеф Віцен та Бачкор. Однак до конкретних рішень справа не дійшла. І це при тому, що «група Халмовського», за даними органів безпеки, переживала своє піднесення. Доказом цьому слугують плани учасників підпілля визволити з в'язниці осіб, засуджених за політичну діяльність. Для вирішення цього завдання готувалися напади членів підпілля на ескорти, які супроводжували політв'язнів. Передбачалося, що такі акції, з одного боку, засвідчать силу та розмах підпілля, а з іншого – дадуть змогу звільнити людей, які згодом долучаться до людацького руху [1, с. 5].

Керівництво «групи Халмовського» тривалий час не помічало, що діяльність її членів перебуває в полі зору чехословацьких органів безпеки. Відтак арешти учасників підпілля, які розпочалися в листопаді 1945 р., стали для нього цілковитою несподіванкою. Як наслідок, наприкінці листопада 1945 р. «група Халмовського» припинила своє існування. Під час досудового слідства у справах її членів було викрито мережу аналогічних організацій на словацьких землях, діяльність яких «становила неабияку загрозу для безпеки держави» [1, с. 5]. Наприклад, зброю з виявленого арсеналу в Боботі (район Бановці над Бебравою) учасники підпілля планували використати проти представників чинної влади.

Виявлені людацькі підпільні групи та організації зусиллями органів безпеки припинили своє існування до Різдва 1945 р. Однак навіть після їх ліквідації людацький рух продовжував існувати. Доказом цьому слугує той факт, що вже в січні-лютому 1946 р. в різних регіонах Словаччини з'явилися нові листівки людацького характеру, спрямованні проти чинної влади [1, с. 6].

Таким чином, занепад Словацької держави навесні 1945 р. став початком формування людацького підпільного руху, представники якого підтримували ідею національного державотворення та виступали проти чинної влади. Серед учасників людацького підпілля в 1945 р. особливо виділялася «група Халмовського». Її представники виступали за відновлення незалежності Словаччини, реабілітацію представників людацького режиму та активно розробляли плани боротьби з новою чехословацькою владою. На заваді цим планам стали масові арешти членів «групи Халмовського», яка в листопаді 1945 р. припинила своє існування.

1. Archiv bezpečnostních složek Praha. – Fond H-746. Plegálně protištátné hnutie na Slovensku. – 7 s.
2. Боровець І. І. Словацька держава 1939-1945 рр.: історична генеза та особливості розвитку / І. І. Боровець. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори 2006», 2012. – 352 с.
3. Роговой Е. С. Был ли словацкий режим 1939-1945 гг. клеро-фашистским? / Е. С. Роговой // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Харьков: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – Вип. 11. – С. 117-124.
4. Korček J. Modifikácie režimu Slovenskej republiky // Slovensko na konci Druhej svetovej vojny. III. Zborník príspevkov z tretieho sympózia Katedry histórie Filozofickej fakulty UCM Trnava Lúka 21. – 22. máj 2004 / Zostavovateľ: Martin Lacko. – Trnava, 2004. – S. 21-34.
5. Polakovič Š. Piešťanský zjazd mladej židackej generacie v roku 1945 // Slovensky politicky exil v zapase za samostatne Slovensko. – Bratislava, 1996. – S. 46-55.

РЕЗЮМЕ

ЛЮДАЦКОЕ ПОДПОЛЬНОЕ ДВИЖЕНИЕ НА СЛОВАЦКИХ ЗЕМЛЯХ В 1945 г. (НА ПРИМЕРЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ «ГРУППЫ ХАЛМОВСКОГО»)

Шницер И. Е. (Ужгород)

В статье рассмотрено разворачивание людацкого подпольного движения на словацких землях в 1945 г. на примере деятельности «группы Халмовского». Ее представители выступали за восстановление независимости Словакии, реабилитацию представителей людацкого режима и активно разрабатывали

планы борьбы с новой чехословацкой властью. Статья написана на основе документов, хранящихся в фондах Архива сил безопасности в Праге.

Ключевые слова: людацтво, подпольное движение, «группа Халмовского», словацкие земли.

SUMMARY

THE LYUDATSKIY'S CLANDESTINE MOVEMENT ON THE SLOVAK LANDS IN 1945 AS AN EXAMPLE OF "HALMOVSKIY'S ORGANIZATIONS"

I. Schnitzer (Ushhorod)

The author of the article examines the deployment of Lyudatskiy's clandestine movement on the Slovak lands in 1945 as an example of "Halmovskiy's organizations". Its representatives advocated the restoration of independence of Slovakia, rehabilitation of representatives of lyudatskiy's regime and actively developed plans of fight against the new Czechoslovak authority. The article is written on the basis of documents kept in the funds of the Archive of Security Forces in Prague.

Keywords: lyudatstvo, clandestine movement, "Halmovskiy's organizations", Slovak lands.